

Wolwevershaven, noordkade

Dordrecht

Een archeologische waarneming tijdens renovatiewerkzaamheden

M.C. Dorst

Vakteam Erfgoed /
Archeologie

Gemeente Dordrecht
Spuiboulevard 300
Postbus 8
3300 AA Dordrecht
www.dordrecht.nl/archeologie

Dordrecht Ondergronds 75

Wolwevershaven noordkade, Dordrecht

Een archeologische waarneming tijdens
renovatiewerkzaamheden

M.C. Dorst

2016

Gemeente Dordrecht
Stadsontwikkeling/Vakteam Erfgoed/Archeologie

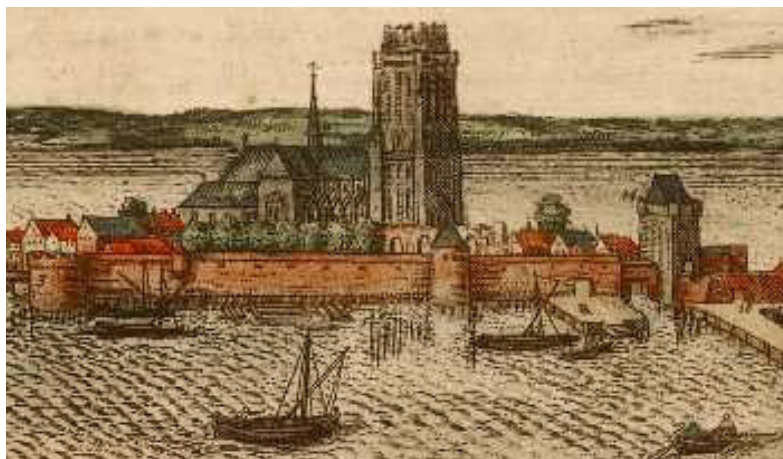

Colofon

ISSN: 1876-2379
Tekst: M.C. Dorst
Inhoudelijke toetsing: J. Hoevenberg
Redactie: J. Hoevenberg
Afbeeldingen: Gemeente Dordrecht, Vakteam Erfgoed/Archeologie,
tenzij anders vermeld.
Vormgeving: M.C. Dorst
Drukwerk: Drukkerij RAD
Uitgave: Gemeente Dordrecht, juni 2016

Gemeente Dordrecht
Sector Stadsontwikkeling / Vakteam Erfgoed / Team Archeologie
P: Postbus 8, 3300 AA Dordrecht
T: (078) 7708223
E: monarch@dordrecht.nl
W: www.dordrecht.nl/archeologie.nl / www.facebook.com/DordrechtOndergronds

© Gemeente Dordrecht, 2016
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

1 Inleiding	5
1.1 Onderzoekskader	5
1.2 Administratieve gegevens	5
2. Gegevens onderzoeksgebied	7
2.1 Plan- en onderzoeksgebied en uitgevoerde werkzaamheden	7
3. Bureauonderzoek	9
3.1 Archeologische verwachting	12
4. Doel en vraagstellingen	13
5. Veldwerk	15
5.1 Methoden	15
5.2 Archeologie	15
6. Conclusies	19
Literatuur	21
Begrippen en afkortingen	23

Een deel van het te vervangen stuk van de kademuur tussen de damwanden. Voorafgaand aan het droogpompen van de werkput worden waterdieren gevangen en weer in de haven uitgezet.

1. Inleiding

In het plangebied 'Wolweershaven 7 – 17' zijn sloop- en graafwerkzaamheden uitgevoerd in het kader van een kade-renovatie. Deze reikten tot een diepte van 2,5 – 3 m – mv. De kade is over een lengte van 70 m vernieuwd. Op twee momenten zijn archeologische waarnemingen gedaan tijdens de sloop- en graafwerkzaamheden.

1.1 Onderzoekskader

De onderzoekslocatie is gelegen in de historische binnenstad en betreft de noordelijke kade van de in 1609 aangelegde Wolweershaven. Het deel van de kade tussen de huisnummers 7 en 17 betreft een stuk dat in het verleden bij renovaties is overgeslagen. Het kadedeel bleek bij recent onderzoek door het Ingenieursbureau Drechtsteden zo slecht dat besloten is het te slopen en vervangen.¹ Na de melding van de uitvoerder dat er sprake was van een oudere kademuur, is besloten de enkele waarnemingen te doen. Dit document betreft de rapportage van de waarnemingen in het veld, aangevuld met een bureauonderzoek.

1.2 Administratieve gegevens

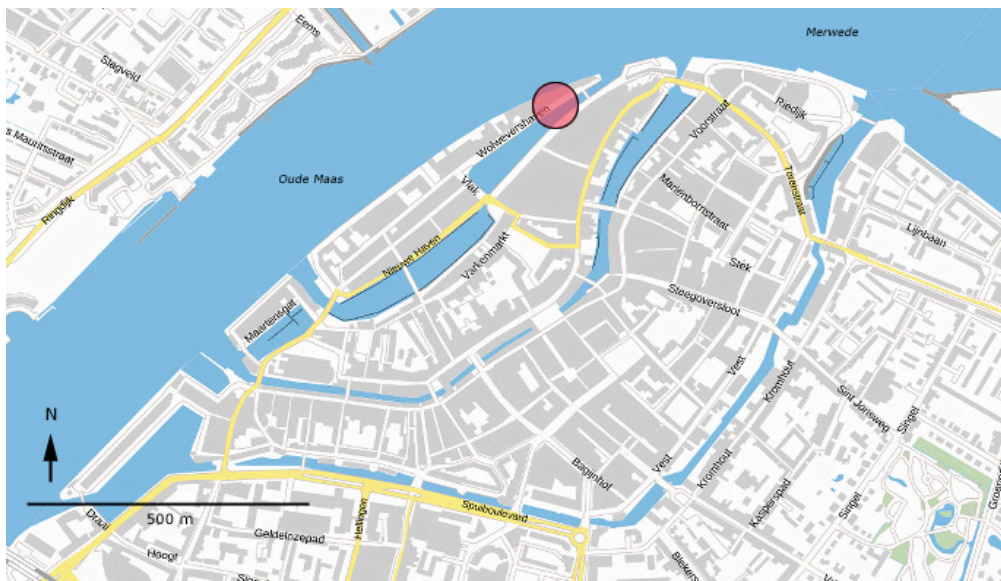
Aard onderzoek:	Bureauonderzoek en archeologische waarneming
Projectcode:	1607
ARCHIS:	Onderzoeksmeldingsnr.: n.v.t. Vondstmeldingsnummer: n.v.t.
Periode:	Nieuwe Tijd
Datum onderzoek:	10 en 26 mei 2016
Provincie:	Zuid-Holland
Gemeente:	Dordrecht
Wijk:	Historische binnenstad
Straat:	Wolweershaven – kade ter hoogte van huisnrs. 7 en 17
Kaartblad:	38C
RD coördinaten:	105.25360 / 425.910826
Opdrachtgever:	n.v.t.
Contactpersoon:	n.v.t.
Uitvoerder(s):	Gemeente Dordrecht, Sector Stadsontwikkeling/ Vakteam Erfgoed
Medewerker:	dhr. M.C. Dorst
Bevoegde overheid:	Gemeente Dordrecht
Autorisatie onderzoek:	dhr. W. Zijlstra (manager Stadsontwikkeling, namens B&W)
Autorisatie rapport:	mevr. J. Hoevenberg (senior archeoloog)
Archivering: Digitaal:	Archief Vakteam Erfgoed/Archeologie (www.dordrecht.nl/archeologie) /e-depot Nederlandse Archeologie (http://www.dans.knaw.nl). Analoog: Archief Vakteam Erfgoed

1 Van Dijke & Hilgers, 2014.

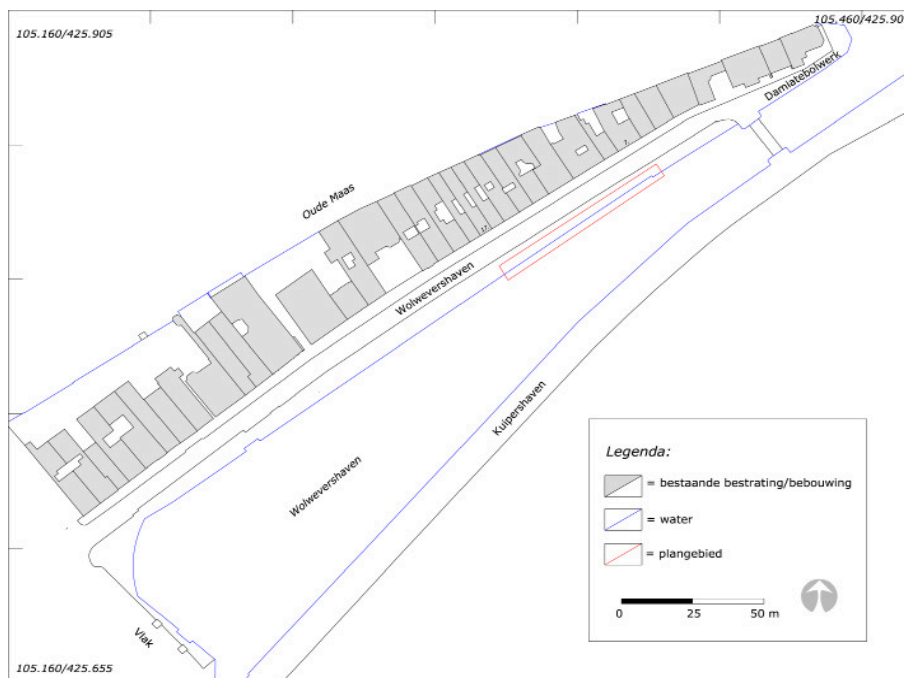
2. Gegevens onderzoeksgebied

2.1 Plan- en onderzoeksgebied en uitgevoerde werkzaamheden

De onderzoekslocatie is gelegen in de historische binnenstad. Het betreft de kade van de Wolwevershaven tussen de huisnummers 7 en 17 (afb. 1 en 2). Hiertussen zijn alle oude kadedelen geheel verwijderd en vervangen. Tot het niveau van het water van de Wolwevershaven zijn de sloopwerkzaamheden bekeken; dat wil zeggen tot een diepte van circa 3 m onder het straatniveau op de kade. De put had een lengte van 70 m. Er is tot circa 3 m achter de kade ontgraven. In het water van de haven is een damwand geslagen waarna de kuip vrijwel drooggelegd is zodat ook onder water staande delen (tot circa 3,5 m) van de kade bekeken konden worden.

Afb. 1. De locatie van het plangebied in Dordrecht (rood).

Afb. 2. De locatie van het plangebied in detail (rood).

3. Bureauonderzoek

Het plangebied betreft de kade van de in 1609 aangelegde Wolwevershaven. Tot de 16 eeuw lag het in het stroomgebied van de Oude Maas. Omstreeks het midden van 16 eeuw werd een (mogelijk opgeslibd) deel van rivier door middel van een palenrij afgezet. Het gebied hierbinnen is vervolgens drooggelegd en opgehoogd.

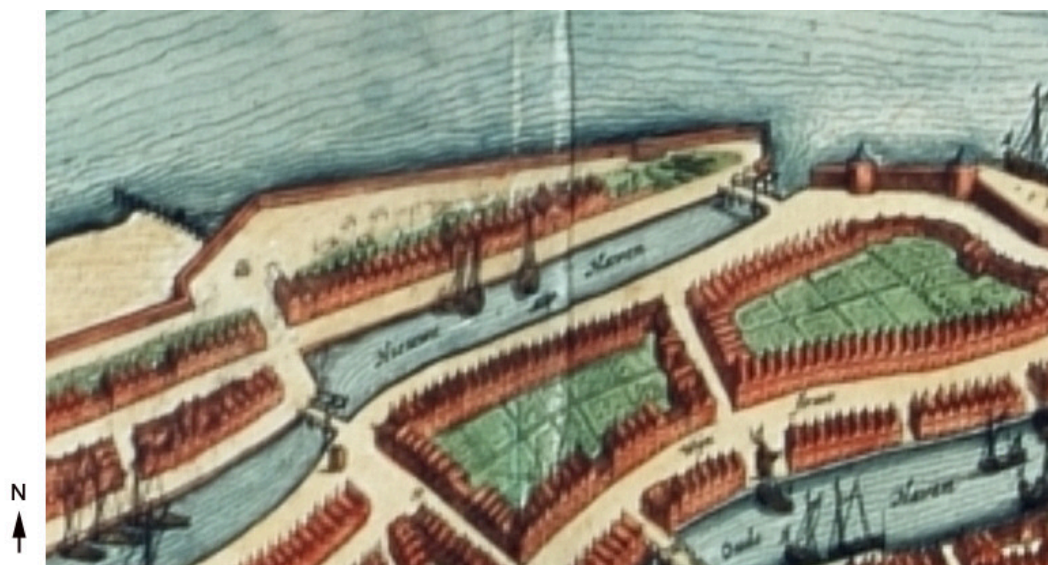
Afb. 3. Het planbied bij benadering weergegeven kaart van Jacob van Deventer die de situatie rond 1550 weergeeft. Het is gelegen in een groengrijze strook die waarschijnlijk een aan-/opslibbing weergeeft.

Afb. 4. Het gebied van de latere Wolwevershaven op een uitsnede van een tekening van Anthonis van den Wyngaerde uit (waarschijnlijk) 1544. Hierop is de houten palissade goed te zien. Deze zal zijn aangebracht om zand, slib en opgeworpen grond en stadsafval vast te houden. Het noorden is onder.

In eerste instantie wordt het hele aangeplempte deel nog als droog land aangegeven. Maar in 1609 wordt hierin ook een haven gegraven. Deze wordt verbonden met de ten westen hiervan gelegen Nieuwe Haven uit 1409. Omdat de Nieuwe Haven geen doorstroming had, was er waarschijnlijk sprake van steeds terugkerende dichtslibbing van deze haven. Om dit probleem op te lossen is vermoedelijk een doorsteek gemaakt naar de nieuwe Wolwevershaven.

Zodoende ontstond er vanuit de Oude Maas doorstroming in beide havens waardoor er geen sprake meer was van neerslaand slib. In eerste instantie werd het nieuwe verlengde van de Nieuwe Haven ook aangeduid als Nieuwe Haven (afb. 5).

Afb. 5. De Wolwevershaven, hier Nieuwe Haven genoemd, op een uitsnede van een kaart van Blaeu uit 1652. De hele kade is hierop al als bebouwd aangegeven.

Gedurende deze periode subsidieerde het stadsbestuur onder andere de ambachten wolverwerking en lakenbereiding. Deze werklieden werden ook wel wolwevers of drapeniers genoemd en aangezien met name deze beroepsgroepen zich hier vestigden, werd het al snel Wolwevers- of Drappierskade en –haven genoemd.²

In het verleden zullen er op verschillende momenten reparaties en renovaties van de kademuur hebben plaatsgevonden. De oudst, bekende is vermeld in een bestek uit 1872 waarin het afbreken en weer opmetselen van circa 40 meter kademuur aan de Wolwevershaven is beschreven. Hierin wordt het gebruik van zogenoemde 'kaaiklinker' genoemd en verder 'oude steen' en 500 kilo 'best Engels patent ijzer' voor de verankering. Het bestek meldt ook dat de bestaande 'landvesten' (verankering) zullen worden ontgraven, gecontroleerd en indien nodig hersteld met hout dat door de gemeente Dordrecht ter beschikking is gesteld. In het bestek worden geen werkzaamheden beschreven aan de paalfundering en het roosterwerk. Het gaat dus om een restauratie van een bestaande kade.³ Het is niet duidelijk of de vermelde vervanging ook betrekking hebben op het deel van het plangebied. Echter, op basis van de noodzakelijke vervanging in 1941 kan er vanuit gegaan worden dat dit wel het geval is aangezien 69 jaar overeenkomt met de gebruikelijke technische levensduur van dit type kadeconstructie.⁴

De oudste foto's van de kade aan de Wolwevershaven dateren uit het einde van de 19^e en begin van de 20^e eeuw (afb. 6).

² Van Baarsel 1992.

³ Uit: Van Dijke & Hilgers, 2014. Betreffende het bestek no. 55/8 van 't repertoire; Het afbreken en vernieuwen van een gedeelte van den kaaimuur langs de Wolwevershaven (1872).

⁴ Van Dijke & Hilgers 2014, 11.

Afb. 6. Boven: de kade van de Wolwevershaven ter hoogte van het plangebied in 1889-1904, gezien in de zuidwestelijke richting van het Vlak (RAD inventarisnr. 552_405344). Boven: de kade van de Wolwevershaven in 1905-1911, ter hoogte van het Vlak gezien in noordoostelijke richting naar het plangebied (RAD inventarisnr. 552_405350). Naast de kasseien rijweg is een (klinker?) looppad aanwezig. Langs de kade lijkt een natuurstenen sluitband aanwezig te zijn.

Het eerste document waarin wel deze kadesectie wordt besproken, betreft een bestekstekening uit 1906.⁵ Hierin wordt gesproken over het verstevigen van de bestaande kadeconstructie door het aanbrengen van een houten teenwand. Dit zal zijn gedaan omdat de kademuur ter plaatse waarschijnlijk beschadigd was of er sprake was van onderspoeding van de muur.

De teenwand bestaat uit een rij ingeslagen planken/balken die met één of meerdere horizontale gordingen aan elkaar zijn bevestigd. Daarvoor zijn nog verschillende zware palen ingeslagen om het geheel te ondersteunen. De zone tussen de kade en de teenwand is opgevuld met beton (en kasseien) (afb. 7).

⁵ Uit: Van Dijke & Hilgers, 2014. Bestekstekening nr. C10-25-01 (1906).

Afb. 7. De teenwand uit 1906 in het water van de Wolwevershaven. Geheel onder is de rand van de kade te zien (Uit: Van Dijke & Hilgers 2014, figuur 4).

In 1931 is de kade dermate slecht dat er krediet wordt aangevraagd om deze te repareren. De werkzaamheden worden echter niet uitgevoerd. In 1941 wordt de kade over een lengte van 125 m afgezet omdat er sprake is van verzakking. Het ging om het middelste gedeelte van de kade waar zich op dat moment dezelfde constructie bevindt als in het plangebied. Hierop volgend wordt een ontwerp gemaakt voor het vernieuwen van 110 m van de kade, waaronder ook het deel van het plangebied. Er wordt wel begonnen met de uitvoering maar door bezuinigingen wordt het werk met toestemming van de Duitse bezetter niet afgemaakt. De enige daadwerkelijke werkzaamheden aan de kade vinden uiteindelijk plaats in 1993. Het gaat hier alleen om de sloop en het opnieuw opstorten en opmetselen van de bovenste meter van de kade.

3.1 Archeologische verwachting

In het plangebied worden kaderesten uit verschillende perioden verwacht. Mogelijk zijn dieper gelegen nog delen van de oudste, 17^e -eeuwse kademuur aanwezig. Dit kan onder andere opgemaakt worden uit de boorkernen van de kademuur die in opdracht van Ingenieursbureau Drechtsteden zijn gemaakt. Dieper liggend is een vermoedelijk oudere fase van gele baksteen aanwezig. Omdat echter niet duidelijk is in welke mate er renovaties zijn uitgevoerd tussen 1609 en 1872, blijft de exacte ouderdom hiervan onbekend. Naar verwachting zal de nu nog zichtbaar aanwezige kademuur dateren uit 1872. Voor de kademuur in het water van de haven zijn resten aanwezig van de houten (met beton) beschermingswand die is aangebracht in 1906. De bovenste meter van de kademuur betreft een nieuw opgezet deel uit 1993.

4. Doel en vraagstellingen

Tijdens van het veldwerk zijn renarcheologische resten gedocumenteerd die tijdens de sloop- en graafwerkheden zijn aangetroffen. In de rapportage is de volgende vraagstelling geformuleerd:

1. Wat is de aard en ouderdom van de aanwezige sporen en muurfases van de kademuur en vondsten in het onderzoeksgebied?

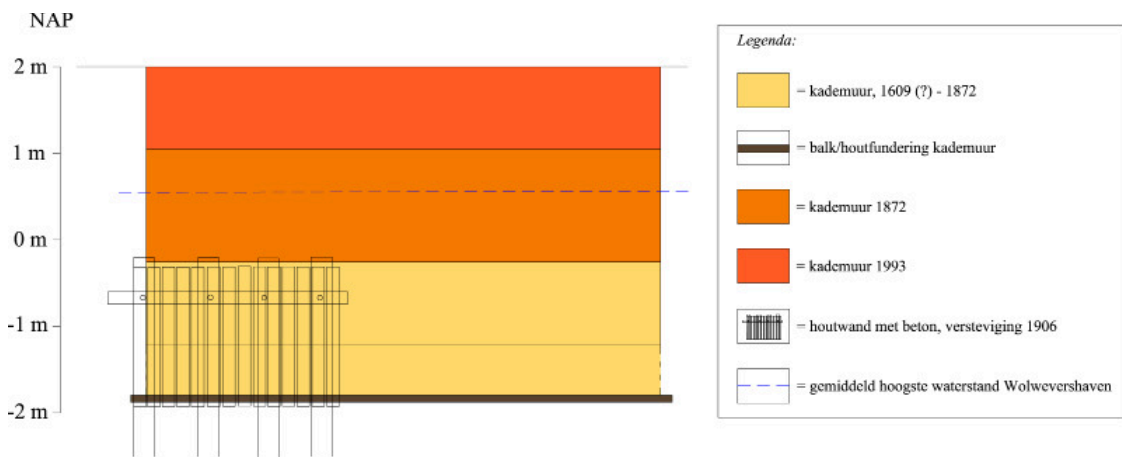
5. Veldwerk

5.1 Methoden

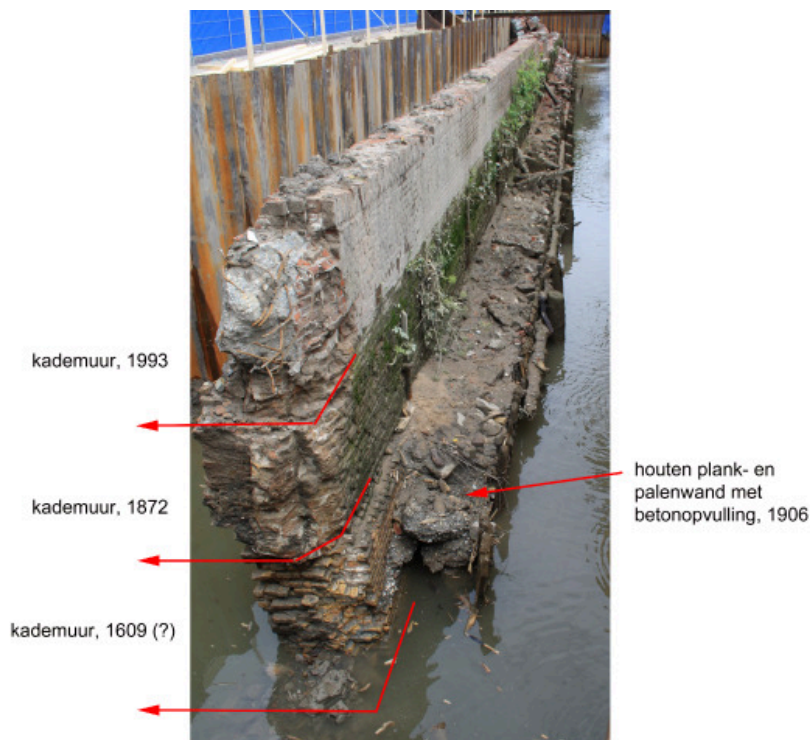
Er zijn twee waarnemingsmomenten geweest op 10 en 26 mei 2016. Op de eerste dag is een natuurstenen bouwelement gedocumenteerd dat werd aangetroffen tijdens de ontgraving van de grond achter de kade. Op de tweede dag zijn de vrijgegraven resten van de verschillende fasen van de kademuur en de houten teenwand gedocumenteerd.

5.2 Archeologie

Tijdens het veldwerk zijn drie fasen in de kademuur onderscheiden (afb. 8 en 9). Daarnaast zijn ook resten van de teenwand uit 1906 aangetroffen en enkele vondsten uit grondpakket achter de kademuur gedocumenteerd.

Afb. 8. Een schematische weergave van de verschillende kademuurfases die zijn waargenomen aan de Wolwevershaven.

Afb. 9. Een dwarsdoorsnede en waterkant aanzicht van de verschillende kademuurfases in het plangebied gezien in de richting van het Damiatebolwerk.

De oudste kademuur (17^e eeuw)

Het diepst gelegen kademuurfragment bestaat uit gele bakstenen met een formaat van 16,5 x 8/9 x 4,5 cm. De kademuur is circa 90 cm dik en opgebouwd in een verspringend patroon van een laag koppen en een laag strekken. De onderkant is niet waargenomen, maar gedocumenteerd op basis van de informatie van de uitvoerder. De onderkant van de muur ligt niet veel dieper dan in afb. 8 is weergegeven, maar de exacte diepte is onbekend. De muur lag direct op een horizontaal geplaatste balk of balken met waarschijnlijk daaronder weer haaks geplaatste kespen.

Gezien de onderliggende houtfundering is dit waarschijnlijk een fragment van de oudste en oorspronkelijke kademuur van de Wolwevershaven uit 1609. De muur is tenslotte in 1872 afgebroken tot een diepte van circa 0,25 m – NAP.

De tweede kademuurfase (1872)

Deze muurfase bestaat uit rode, oranje, gele en gemengde bakstenen met een formaat van 21 x 10 x 5 cm. Ook deze kademuur heeft een breedte van circa 90 cm en staat iets naar achter (inlandig) op de oudere kademuur. Deze is in hetzelfde verband als de oudste kademuur gebouwd, alleen de hogere niveaus bestaan uit iets verspringende lagen strekgeplaatste bakstenen.

Gezien het baksteenformaat is er mogelijk veelvuldig gebruik gemaakt van hergebruikte oudere (16^e – eeuwse?) bakstenen. Dit is mogelijk in het bestek aangeduid onder de benaming 'oude steen'. In de grond achter deze muurfase zijn pijpenstelen en –koppen, roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, faience en een onderkant van een groene wijnfles (zogenoemde kattedek) aangetroffen.⁶ Het gaat om 17^e – 18^e – eeuwse vondsten. Bovenin het grondpakket is ten slotte nog een zware, natuurstenen sluitband gevonden. Deze is gemaakt van Belgische (blauwgrijze) hardsteen. Het heeft een formaat van 280 x 57 x 14 cm. Op de kopse zijden zijn twee uitstulpingen (van 13 x 5,5 cm) aanwezig waarmee het bandblok aan de naastliggende blokken gezekerd kon worden (afb. 10). Dit is waarschijnlijk één van de sluitbandblokken die zijn aangebracht bij de bouw van de kademuurfase uit 1872. Deze sluitband is te zien op de 19e – en vroeg 20e – eeuwse foto's van de Wolwevershaven (afb. 6).⁷

Afb. 10. Eén van de natuurstenen sluitbandblokken van de kadefase uit 1872, aangetroffen in het zandpakket achter de jongste kademuuraanpassing van 1993.

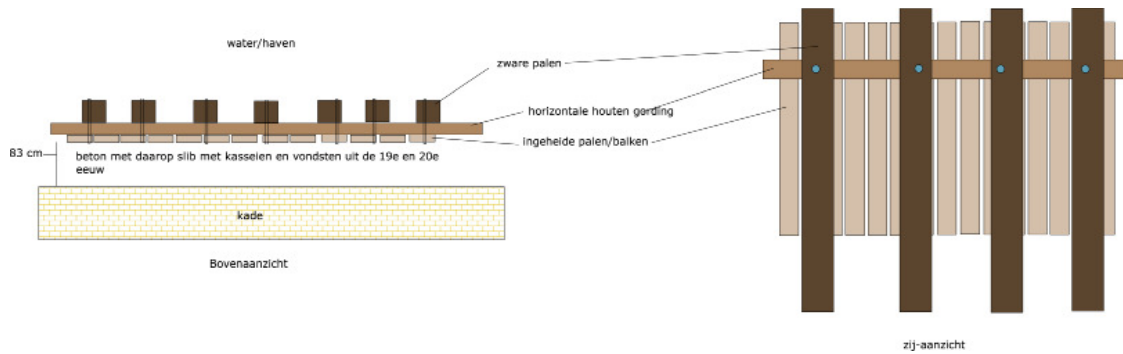
De houten wand met beton versteviging (1906)

Op 83 cm voor de kademuur was in de haven de houten wand- met palen versteviging uit 1906 aanwezig (afb. 9 en 11). Het is gemaakt van vuren houten planken/balken die rechtop naast elkaar ingeslagen zijn. Ze worden bij elkaar gehouden door ten minste één horizontale houten gording. Het geheel is gestut door onregelmatig geplaatste zware houten palen. De tussenliggende ruimte is opgevuld met beton (Portland cement) met bovenop een laag slib met daarin veel kasseien en wat keramiek en pijparden pijpenresten uit de 19e en 20e eeuw.

⁶ De wijnfles is gefotografeerd. Er is geen vondstmateriaal verzameld.

⁷ De sluitband is verzameld door Ingenieursbureau Drechtsteden met de intentie om het te gaan hergebruiken in de huidige nieuwe kade; als voorbeeld van hoe het er vroeger uitzag.

De bovenzijde van deze verstevigingswand lag vrijwel op dezelfde hoogte als de bovenzijde van het restant van de oude 17^e – eeuwse kademuur. Het is waarschijnlijk dat men dit voornamelijk heeft aangebracht om deze oudste fundering nog wat extra bescherming te bieden.

Afb. 11. Een schematische weergave van de kade met de hout- en betonbescherming uit 1906, met links een bovenaanzicht en rechts een aanzicht vanaf het water gezien.

De derde kademuurfase (1993)

Het bovenste deel van de kademuur, tot 95 cm onder straatniveau, bestaat uit een betonnen opzet met aan de waterzijde een klamplaag van handgemaakte en in de veldoven gebakken rode baksteen met een formaat van 17,5 x 6 x 4 cm. Dit is een renovatie uit 1993.

Een fragment van een 17e - 18e - eeuwse glazen wijnfles (kattekop) uit het ophogingspakket aan de binnenzijde van de kade.

6. Conclusies

Ten aanzien van de vraagstelling kan het volgende geconcludeerd worden:

In het plangebied zijn drie fases van de kademuur waargenomen en gedocumenteerd. De oudste is de kademuur uit de aanlegfase van de Wolwevershaven in de 17^e eeuw. Deze is in 1872 tot grote diepte afgebroken en opnieuw opgetrokken uit, vermoedelijk met hergebruikte bakstenen. De jongste kademuurfase betreft slechts het bovenste niveau van 95 cm. Deze is aangebracht in 1993. Onder het vondstmateriaal dat is gevonden in het grondpakket achter de kade was ook een natuurstenen sluitband van de kadefase uit 1872. Deze zal indien mogelijk uit historisch oogpunt worden hergebruikt in de nieuw aan te leggen kadeverharding.

Bevoegde overheid

De bevoegde overheid is de gemeente Dordrecht. Voor vragen over de in dit rapport verwoorde resultaten kan contact opgenomen worden met dhr. M.C. Dorst, senior archeoloog, sector Stadsontwikkeling/afdeling Ruimtelijke Ordening/Archeologie (tel. 078-770 4904).

LITERATUUR

Baarsel, M. van, 1992: Van Aardappelmarkt tot Zwijndrechts veerhoofd: de straatnamen van de historische binnenstad van Dordrecht. Hilversum.

Dijke, A. van, J.C. Hilgers, 2014: Constructieve toets binnenstedelijke kadeconstructies Kade Wolwevershaven, kadesectie WWHKA04. *Rapportage Ingenieursbureau Drechtsteden, projectnummer 20122598.*

Begrippen en afkortingen

antropogeen	Door mensen gemaakt/gedaan/uitgevoerd, i.i.t. natuurlijk
Bergsche Veld	Zoetwatergetijdengebied ten zuiden van de stad Dordrecht, ontstaan na de Sint Elisabethsvloed van 1421 (verwijst naar Geertruidenberg, later Biesbosch genoemd).
brakwaterkokkel	Gidsfossiel voor de afzettingen van de Sint Elisabethsvloed 1421, zeker als deze tweekleppig en in levenshouding wordt aangetroffen. Het gaat om de tweekleppige <i>Cerastoderma glaucum</i> .
crevasse(afzetting)	Oeverwaldoorbraak (rivier) waarbij (opnieuw) zand is afgezet. Door de doorbraak is een afzetting ontstaan met sediment uit de oeverwal. Crevasse-afzettingen zijn hoger gelegen plekken in het landschap.
detritus	Substantie bestaande uit organische resten van planten en dieren.
donk	Rivierduin of natuurlijke verhoging in het landschap
Formatie van Echteld	Afzettingen vanuit rivier
Formatie van Nieuwkoop	Veenpakket (Hollandveen Laagpakket)
Formatie van Naaldwijk	Afzettingen vanuit zee
Grote Waard	De Grote of Hollandsche Waard was een landbouwgebied in Holland, aan de grens met Brabant. De waard ontstond in de 13e eeuw, na afdamming van de Maas bij Heusden en Maasdam en het aanleggen van een ringdijk. De Grote Waard omvatte de gebieden die tegenwoordig bekend staan als het Land van Heusden en Altena, het Eiland van Dordrecht, het oostelijk deel van de Hoeksche Waard en een stukje Noord-Brabant, ongeveer van Heusden tot Moerdijk.
hil/werf/terp	Woonheuvel of kunstmatige door mensen opgeworpen verhoging in het landschap, i.t.t. donk
indicator	Aanwijzing/vondst/voorwerp/object/spoor
inversierug	Oeverwallen en kreekbeddingen klonken gedurende de middeleeuwse ontginningen door hun grovere materiaal minder in dan de slappe, fijne klei ertussen, waardoor ze nu nog als ruggen in het landschap herkenbaar zijn. Deze 'omkering' in het landschap (oorspronkelijk een geul, nu een rug) wordt ook wel inversie (inversieruggen) genoemd.
klastisch	Verweerde/geërodeerde fragmenten van gesteente die zijn afgezet door water en wind
Merwededek	Gelaagd pakket klei- en zandafzettingen vanuit de rivier de Merwede, na de Sint Elisabethsvloed van 1421 (Formatie van Echteld). Specifiek voor het Eiland van Dordrecht.
Sint Elisabethsvloed	Stormvloed waarbij de zeedijk van de Grote Waard bij het dorp Wieldrecht doorbrak en de Grote Waard verdrong, 18-19 november 1421.
AMK	Archeologische Monumenten Kaart

ARCHIS	Archeologisch Informatie Systeem
AWN	Archeologische Werkgemeenschap Nederland
CHA	Cultuur Historische Atlas, provincie Zuid Holland
IKAW	Indicatieve kaart Archeologische Waarden
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
Mv	Maaiveld (loopoppervlak)
NAP	Normaal Amsterdam Peil (hoogtemaat)
NEN	Nederlandse Norm
PvA	Plan van Aanpak
PvE	Programma van Eisen
RAD	Regionaal Archief Dordrecht
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

